

N É Z Ő

Két partján a sorsnak és az óceánnak

BESZÉLGETÉS NAGY KÁROLY ÍRÓ, EGYETEMI TANÁRRAL

BEKE GYÖRGY: *Nagy Károly professzor az írói szociográfia egyik termékeny szülő-tájáról, Magyarországról került az Egyesült Államokba. Pszichológiai, majd szociológiai tanulmányai után, 1965 óta szociológiát tanít Edisonban a Middlesex County College-ban, és a Rutgers Egyetemen, New Brunswick városában. Tantárgya közismerten szoros rokonságban áll az írói szociográfiával. Milyen ez az irodalmi műfaj „amerikaiul”? Miben áll közel és miben különbözik a magyar szociográfiai irodalomtól?*

NAGY KÁROLY: A szociológia és a szociográfia rokonságát nem mindenki tartja szorosnak. Lévén egyik tudomány, másik – főként – irodalom, tehát: művészet, a hasonlóság inkább a történelemben és a szándékokban eleven. A történelemben úgy, hogy ez a fiatal tudomány nagyon sok olyan témát is vizsgál, amelyet korábban csak írók elemeztek. Szándékokban meg akkor, amikor a tudósnak nemcsak az empirikus tények elkötelezettségmentes számbavétele a célja, hanem e fontos cél mellett az is, hogy az okok és okozatok kiderítése révén jobbítani lehessen a társadalmak valóságait azok tagjai számára – mint ahogy a szociográfus írók legjobbjainak a szándéka is a társadalmak emberségesebbé tétele.

E rokonság manapság szerintem nem eléggé ismert és ismertetett. Kárára válik mind a tudománynak, mind a művészetnek, de legfőképpen azoknak, akik eme ágazatok eredményeinek érintettjei – vagyis: mindannyiunknak –, az, amikor megtagadja a tudós a művészt, elszigeteli magát az író a kutatótól. C. P. Snow megismertetett már bennünket azzal, hogy milyen veszélyes szétdarabolni a szervesen egységes emberi kultúrákat. De erőltetett és természetellenes is lenne úgy tenni, mintha bizony Dickenst meg kellene tagadnia Dahrendorf-nak, Steinbeck-et C. W. Mills-nek, Kovács Imrét Ferge Zsuzsának vagy Illyés Gyulát Andorka Rudolfnak.

Az amerikai és a magyar szociográfiai irodalom néhány szándékbeli hasonlósága mellett több fontos különbség ezeknek az irodalmaknak a nagyon eltérő társadalmi létéből is fakad. A magyar író lehet vatesz, Balassitól, Zrínyitől és Petőfitől kezdve napjainkig lehet népe, nemzete, közössége jobbító szándékú szószólója. Ezt olvasói többé-kevésbé és előbb-utóbb el is várják tőle, műveit ilyen igénnyel is olvassák, mérvadó, hiteles embernek, kiemelkedő művésznek így tartják. Amerikában ritka az a kor, amelyben írókra is odafigyel a társadalom, és ritka az az író, akinek a valóságképét jelentősként fogadja el az átlagember fontos társadalmi kérdésekben. Más a tradíció.

Érdemes lenne alaposan, bőségesen – akár egy könyv, sőt: antológiák terjedelméig is – áttekinteni, kielemezni a magyar és az amerikai szociográfiai irodalom további hasonlóságait és különbségeit. Hadd biztassak is erre irodalomtörténészeket, szociológusokat, összehasonlító irodalmárokat, irodalomszociológusokat: nagy jelentőségű, fel-táratlan kincseshánya e téma!

– *Amerikában is rendszeresen nyomom követted a társadalomábrázolás írói műfajá-nak újabb magyar műveit, a műfaj sorsát. Erről nem egy ízben angolul is írtál. Véleményed*

szerint az írói szociográfia alkalmas-e arra, hogy távoli, idegen közeg, mondjuk az amerikai közönség számára hiteles képet nyújtson a magyar életről, gondokról? Vagy e vonatkozásban hatásosabbak más műfajok, a regény, az esszé, esetleg a vers?

- Nehéz általánosítani, hogy az Egyesült Államokban milyen műfaj, milyen mű miért, hogyan, mikor és mennyire válik hatásossá. Szoltsenyicin angolra fordított könyvei például nagyon hatásosan nyújtottak hiteles képet Amerikában a gulágról és az egész szovjet diktatúráról. Kis nemzeteknek rendszerint csak kivételesen nagy tehetségű írói válnak Amerikában is sikeressé könyveikkel, ilyen volt a columbiai Gabriel García Márquez. Az utóbbi években gyarapodott a magyar írók angolul megjelentetett műveinek a száma (Csoóri, József Attila, Konrád, Nagy László, Nemes Nagy Ágnes, Örkény, Radnóti, Sütő, Weöres). De a közelmúlt és a legújabb kor magyar szociográfiai irodalmának alkotásai nem láttak angolul napvilágot az utóbbi időkben. Pedig van követhető, jó példa! Duczynska Ilona és Karl Polányi 1963-ban főleg a magyar népi írók műveiből összeállított antológiát adott ki angolul *The Plough and the Pen - Writings from Hungary 1930-1956* (Az eke és a toll, írások Magyarországról 1930-1956) címmel (Peter Owen, London, 1963, 231 oldal). A klasszikusok közül József Attila és Móricz Zsigmond, a későbbiek közül többek közt Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kuczka Péter, Németh László, Szabó Pál, Tamási Áron és Veres Péter írásai szerepelnek a kötetben, legtöbbször kanadai és angliai írók, költők jó fordításában. A könyv bevezetőjét „The Hungarian Populists” (A magyar népi írók) címmel Duczynska Ilona írta.

Bizony ma is nagy jelentősége, fontossága lenne egy - sőt: több! - ehhez hasonló magyar irodalmi szociográfia-antológia angol nyelvű kiadásának, ami természetesen a teljes magyar irodalomból válogatná anyagát.

- Félészteendő magyarországi tartózkodás után indulsz vissza Amerikába. A Művelődési és Közoktatási Minisztériumban, feleségeddel együtt, konzultánsként dolgoztál a felsőoktatás területén. Vendégtanárként két előadás-sorozatot tartottál a pécsi Janus Pannonius egyetemen, ahol 64 hallgatód volt. Le is vizsgáztattad őket. Mi érdekelte pécsi hallgatóidat az amerikai életről és ezen belül a magyar „emigrációról”?

- Bakos István, a Felsőoktatási és Kutatási Főosztály vezetője hívott meg bennünket két éve, hogy vegyünk részt a magyarországi felsőoktatás reformprogramja alakításában, adjuk át amerikai tapasztalatainkat itthoni kollégáinknak. Főként az amerikai egyetemi/technológiai főiskolák, a kétéves „community college”-ok szerkezetét, oktatási, gazdasági, adminisztratív működését ismertettük. Természetesen nemcsak a Minisztériumban, hanem például a Magyar Rektori és a Főiskolai Főigazgatói Konferencia, az Országos Akkreditációs Bizottság, az Oktatókutató Intézet, s számos egyetem és főiskola vezető szakemberével is, országszerte. A vizsgálgató, mérlegelés tárgya az, hogy milyen előnyökkel jelenthetne e sikeres amerikai felsőoktatási intézményrendszer néhány elemének, módszerének a magyarországi valóságokhoz alakított, itthoni alkalmazása.

Pécsett Szépe György nyelvészprofesszor meghívására egyik kurzusomnak ez volt a címe: „Amerikai magyarok”, a másiknak meg: „Introduction to Sociology”, vagyis: bevezetés a szociológiába - ez utóbbit angolul adtam elő, főleg angol szakos hallgatóknak. Az Amerikában élő magyarok életét, valóságait ismertető, elemző kurzus keretében magam is hívtam Pécsre vendégelőadókat: az éppen Magyarországon tartózkodó néhány amerikai magyar barátomat, munkatársamat, hogy mondják el hallgatóimnak - és a városban szervezett más előadások során is -, miként vezetik, mű-

ködtetik ottani szervezeteiket. Öten tartottak meghívásomra ilyen előadásokat: Hámos László, a New York-i Magyar Emberi Jogok Alapítvány elnöke, Király Béla történész-professzor, az Atlanti Kutató és Kiadó igazgatója, Mózsi Ferenc költő, a chicagói *Szivárvány* című folyóirat alapító szerkesztője, Papp László műépítész, a Magyarok Világszövetsége Amerikai Tanácsa elnöke és Somogyi Balázs orvos, a Magyar Baráti Közösség volt gondnoka.

Pécsi kurzusaim hallgatói legtöbbször részéről nagy érdeklődést és felelősségérzetet tapasztaltam. Az eddig ismeretlennel való találkozás örömeinek is hangot adtak, hiszen nemzetünk nyugati országokban élő részeit nemrégiben még tilos volt Magyarországon tudomásul venni, munkásságukat nem volt szabad nyilvánosan értékelni, még neveiket sem lehetett megjelentetni!

- Az Amerikában otthon talált magyarok százezreit nemzedékek, illetve kirajzásuk időpontja szerint szoktuk megkülönböztetni: első világháború előttiék, ezek szinte kizárólag gazdasági emigránsok, aztán 19-esek, majd 45-ösök és 56-osok. Szerinted érvényes-e ez a felosztás ott, a „helyszínen”?

- Amerikában nagyjából így hangzik ez az időpont szerinti csoportosítás: „öreg-amerikások” – ők a század eleji, főként gazdasági célú kivándorlottak, akikről József Attila írta: „kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk”. A második csoportot ott így hívják: „dípik” – e szó a második világháborús Displaced Person (hontalan személy) státus hivatalos nevéből származik. A két szó első betűinek (D. P.) angol nyelvű kiejtése nem „dépé”, hanem: „dípi”. A harmadik csoport az „ötvenhatosok”, az azóta oda érkezőket pedig összefoglalva „újamerikások”-nak, vagy „ötvenhat utániak”-nak emlegetik.

Egy másik csoportosítás aszerinti, hogy hol született az, akiről szó van. Így van, aki „első generációs”, vagy „Magyarországon (Erdélyben stb.) született”, és van, aki „másod- (harmad- stb.) generációs” vagy „már itt született”.

- A kelet-közép-európai nyílt diktatúrák összeomlása milyen eszmei átcsoportosulásokat hozott létre az amerikai magyarság körében?

- A rendszerváltozások következtében befejeződött az a folyamat, amely már korábban elkezdődött a nyugati országok magyarsága életében. Borbándi Gyula *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* című könyvét (második kiadás: Európa, Bp. 1989, 335 oldal) azzal fejezi be, hogy a Nyugaton élő magyarok tevékenysége egyre kevésbé politikai, egyre inkább kulturális. A kilencvenes évekre megszűntek azok a rezsimek, amelyek miatt az utóbbi évtizedekben magyarok Nyugatra menekültek, és amelyek külföldi politikai opponálását kötelességükként folytatták.

A Kárpát-medence magyarsága rendszerváltozásai a nyugati magyar szigetek és szórványok jellegét, helyzetét, feladatait, munkamódszereit is megváltoztatták.

A nyugaton élő magyarok most már nem emigránsok, vagyis szervezeteik politikai tevékenysége már nem kelet-közép-európai diktatúrákkal szembeni ellenzéki küzdelem. Küzdenünk azért továbbra is kell. De most már nem valami *ellen*, hanem főként valamiért. (Bár néha még „ellen” is: pl. a kisebbségi magyarokat fenyegető jogfosztások, meg a Dunát és környezetét roncsoló bőszi ökológiai agresszió ellen, és a szélsőségek gyűlöletszító megnyilvánulásai ellen.)

Nem mindenki számára könnyű ez az állás, ez a változási folyamat külföldön, mint ahogy itthon is nehéz némelyeknek tudatot, magatartást változtatni. Könnyebb *anti*-valamiként (például antikommunistaként és antifasisztaként, antiliberalistaként és antikonzervatívként, antinemzetiként és anti-antinemzetiként) radikálisan harcolni,

mint *pro*-valamiként (például demokratáként) türelmesen, tehát liberálisan építkezni. Az egyik: támadás és védekezés, sztereotip ellenség, megkérdőjelezhetetlen parancsok, gondolkodás nélküli engedelmesség vagy különben árulás, győzelem vagy halál. A másik: „gondolkodom, tehát vagyok”, „demokratának lenni (ami) annyit tesz, mint nem félni”, a „nép okos gyülekezetében... rendezni... közös dolgainkat”, „haza és haladás”, lassan „emelkedő nemzet”, „jogot... az árnyalatnak... s a kivételnek”.

A nyugati magyarság – és ezen belül az amerikai magyarság (az 1990-es népszámláláskor 1 582 302 lakos vallotta magát magyar vagy részben magyar származásúnak az Egyesült Államokban) – az osztatlan magyar érdekek érvényesítéséért ezelőtt is gyakran tudott együtt munkálkodni, feltehetőleg ezután is így számíthat rá az összmagyság. Kevés kivétellel, a nyugati demokráciákban élő magyarok a szélsőségessegre általában már nem fogékonyak. Különböző módszerekkel, de azonos célokat is dolgozik továbbra is jelentős számú nyugati magyar szervezet, egyesület, egyház, iskola, fórum.

A magyar nyelv és kultúra felelős megtartása, művelése, tanítása, a veszélyeztetett kisebbségi magyarság emberi jogainak aktív védelme, a Kárpát-medence magyarsága demokratikus kibontakozásának, gazdasági, kulturális, társadalmi felemelkedésének hatásvos támogatása: ezek azok a feladatok, amelyeket a legtöbb Nyugaton élő magyar – küldetéses hűséggel, esetenkénti cselekvéssel vagy csak azonosuló egyetértéssel, de – vállal.

– Milyen hatásuk, szerepük volt a magyarság sorsának amerikai alakításában az olyan magyar politikusoknak, mint például Eckhart Tibor és Nagy Ferenc? Ezernyi jó szándék, önfeláldozás ellenére is, miért van az, hogy mindig olyan szerencsétlen volt a mi magyar arcunk a világ számára? A jelszóval Voltaire-t idézem, aki Mohács kapcsán írta le: „Valamennyi nép közt egyik sem volt olyan balsorsú, mint a magyar...” Albert Camus pedig 1956-ról vallotta: „A legázolt, bilincsbbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben.” Mi történt az Egyesült Államokban, amelyik állami létét az önrendelkezés elvének köszönheti, s amelynek elnöke, Wilson 1918-ban ezt az elvet hirdette meg a rendezés alapjaként Közép-Kelet-Európa számára is, hogy most nemigen akarja meghallani a népek önrendelkezési követeléseit?

– Amerika külpolitikáját saját érdekei határozzák meg. Pontosabban az, hogy egy-egy adott időpontban és helyzetben vezetősége miről dönt úgy, hogy vajon ez szolgálja vagy nem szolgálja országa taktikai vagy stratégiai érdekeit. Ez az, amit szem előtt kell tartunk az általa említett kérdések megfontolásakor. Ezért – sajnos – azt kell megállapítanunk, hogy Eckhart, Nagy Ferenc, Barankovics, Kovács Imre, Király Béla, Kéthly Anna és mások befolyása Amerikában a magyarság iránti külpolitikára nem volt jelentős, de nem volt az még Kossuthé sem annak idején. Ha átgondoljuk az önrendelkezés amerikai támogatását Kuwaitban és Izraelben, s nem támogatását az 56-os forradalmi Magyarországon, és most Boszniában meg Csecsenföldön, akkor Amerika külpolitikai érdekeit érvényesíteni célzó döntéseinek oki és okozati viszonyait kell elemeznünk. Miután ezt megtettük, akkor azt a kérdést is meg kell vizsgálnunk, hogy mikor, hogyan, mennyire befolyásolhatók e döntések.

E téren ma már nem vagyunk teljesen eszköztelenek mi, magyarok sem. Történelmünkben először létezik és működik egy olyan kicsi, de modern és professzionális lobby-program Washingtonban – de az ENSZ és az Európa Közösség fórumain is –, amelyik következetes, folyamatos adatszolgáltatással, kitartó tájékoztatással törekszik a magyarság jogai, érdekei számontartására, érvényesítésére. Ez a program a New York-i HHRF (Hungarian Human Rights Foundation), a Magyar Emberi Jogi Alapítvány. Vezetője Hámos László, politikai akciókkal is támogató bázisa pedig szinte a teljes amerikai magyar sziget- és szórványvilág.

- Mostani hosszú látogatásod alatt jártál Szlovákiában meg Erdélyben is, voltál Kárpátalján. Két évtizeddel ezelőtt több ízben találkoztunk Kolozsvárott, jól ismerted akkori lélekszorító életünket. Most milyennek találta Erdélyt, Kárpátalját és Szlovákiát?

- Magyar történelmünkben csak mostanra vált lehetségessé, hogy számba vegyük, dokumentáljuk és megőrökítsük az utókor számára az ötven évvel ezelőtt meggyilkolt honfitársaink történeteit. Hogy méltóképp megemlékezhessünk és emlékeztethessünk. 1994 őszén a Délvidéken is sikerült végre - a fenyegetettség ellenére is - emlékműveket állítani az 1944-es bácskai vérbosszú tízezreinek, és Szárazajtán az ott meggyilkoltaknak. Szolyván november 27-én az ötven évvel ezelőtt megölt több mint 16 000 magyar siratófal-emlékműve avatónnepségén helyeztem el - mint társelnöke - az Anyanyelvi Konferencia, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága koszorúját, annak választmányja kárpátaljai tagjaival: Balla D. Károllyal és Dupka Györggyel együtt. Aradon október 6-án veled és az Anyanyelvi Konferencia alelnökével, Kolczonay Katalinnal, s elnökével, Pomogáts Bélával koszorúztunk a vértanúk emlékművénél. Marcelháza temetőjébe október 30-ára hívott meg az Anyanyelvi Konferencia kassai társelnöke, Gál Sándor öccse, Soóky Gál László polgármester, hogy mondjak megemlékező beszédet azok kopjafájánál, „akikért nem szólt a harang”, mert elhurcolták, kitelepítették, deportálták, hadifogságban, börtönökben, lágerekben ölték meg őket.

Beszélgetésekre, előadásokra szóló meghívásoknak tettem eleget Beregszászon, Kolozsvárott, Nagyváradon, Pozsonyban, Ungváron is. Mindenütt azt tapasztaltam, hogy most a magyarság éppen nem „porlik, mint a szikla”, ahogy az ének mondja, hanem az izonyúan nehéz körülményei között is energikusan és elszántan keresi a lehetőségek útjait, módjait. Felemelt fővel törekszik jogai, érdekei érvényesítésére. Közben áldozatosan, hősiiesen és méltóságteljesen igyekszik megtartani és átörökíteni magyarságát, és egyre határozottabban lobbyszik támogatásért Magyarországon és nyugati fórumokon.

- Magyarországon is sok helyen tartottál előadást, így Békéscsabán, Debrecenben, Kecskeméten, Szegeden és Szombathelyen. Veszprémben egy előadás utáni interjúban azt mondtad, hogy megítélésed szerint nagyon erősen befolyásol minket nagyobb országok kényszerítő ereje és kínálata is. Én akár nyersebb is leszek: egyik fegyvarmati vagy egész gyarmati sorból sietünk egy másikba, amelyik másként semmisítheti meg nemzeti értékeinket, jövőnket. Három és fél évtizede élsz Amerikában. Mitől óvnád amerikai magyarként a nemzetet, az országot? És miként látod a követendő utunkat onnan, távolról? Tudván, hogy távolról mindig jobban meg lehet látni az irányt, célt vagy a tévedéseket.

- Nagyhatalmak pusztító hatásától - és ellenállástól, ezzel szemben, a mégis megmaradás küzdelmeitől lett drámai egész történelmünk. Az én nemzedékem is egy emberöltő alatt a világ két legvadabb, modern diktatúráját kellett hogy megélje, s ha lehetett: túlélje. És szimbólumaikon kívül, igazán lényegbeli különbséget nem tapasztaltunk bennük. Tudta ezt már József Attila is: „dünnyögj egy új mesét, / fasiszta kommunizmusét” - írta, de írt „a tőke” nyomorító hatalmáról is, és ebben is többnyire igaza volt. Amikorra mi Amerikába kerültünk, az 1956-os forradalom leverése után, addigra már szelídítő korlátok fékeztek ott a „vadkapitalizmust”, de azért még bőven tapasztaltunk - sőt tapasztalunk még ma is - égbekiáltó igazságtalanságokat és embertelenségeket a szabad kereskedelem, a jogegyenlőség, a szólás-, vallás-, gyülekezési és választási szabadság hazájában.

Ugyanakkor megtapasztaltuk például az afrikai-amerikaiak polgárjogi mozgalmanak kifejlődését Amerikában. Azt, hogy a barna bőrű állampolgárok hogyan küzdötték ki, főként a passzív rezisztencia módszereivel, lépésről lépésre attól a mamut-

társadalomtól a kisebbség emberi jogainak érvényesítését. Sokat tanultunk a vietnami háborúból is, abból tudniillik; miként jött rá Amerika arra, hogy a háború elhibázott lépés volt, s miként alakult át szinte szemünk láttára az egész ország mozgalommá, mely sikerrel igyekezett rákényszeríteni kormányzatát, hogy hagyja abba a háborút.

Kérded: miként látom követendő utunkat onnan? Csak saját utunkként, a magunk magyar útjaként. Mitől óvnám nemzetünket? A szolgálai másolástól. A behódoló, balek módon kiszolgáló, kritikátlan utánzástól. Megtapasztaltuk már, hogy mennyi tragédia, vérvesztés, nyomorúság származik a ránk erőszakolt modellek kényszerű átvételéből. Azt is megtapasztaltuk, hogy mennyire embertelenítő hatása van egy-egy társadalmi szektor, intézmény – legyen az politika, kormány, katonaság, üzlet, vallás, ideológia, rendőrség, hivatal, média – túl nagy hatalmának, ne adj' isten: teljhatalmának, egyeduralmának.

Ne egészben és változatlanul követendő modelleknek tekintjük a Nyugat demokratikus, szabad kereskedelmű társadalmait, hanem levonható tanulságok tárházának. Kísérleti laboratóriumoknak. Sikeres és sikertelen módszerek bemutatójának, hogy a legsikeresebbekből egyet-egyet a mi valóságainkhoz alakítva alkalmazhassunk. És ne hagyjuk, hogy egyetlen intézmény – bármelyik is legyen az – szabja meg, határozza meg számunkra világképünket, követendő utainkat, terveinket, fogalmainkat, tehát: valóságunkat. Tegnapelőtt az egyházi hierarchia dominált. Tegnap a párt-rendőrállam egyeduralkodott. Ma a politika túlsúlyos. Holnap ne az üzlet diktáljon!

Szabadságunk rendjét – tehát emberséges jövőnket – a magunk módján, Közép- és Kelet-Európát is figyelembe véve, de a nekünk legmegfelelőbb formájúra, a rohanva változó világra is tekintettel, de nemzeti és demokratikus hagyományainkra is építkezve a saját képünkre és hasonlatosságunkra kell megalkotnunk. Ehhez jogunk van, és erre most lehetőséget is nyitott történelmünk. Joggal elvárhatják tőlünk az eljövendő nemzedékek is, hogy mi most bölcsen és bátran éljünk e jogunkkal és lehetőségünkkel.

Béke György